

Пазиніч С.М.

МИСТЕЦТВО ЕМПАТИЧНОГО СПІЛКУВАННЯ – ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

У статті розкривається суть, специфіка, особливості, місце і значення емпатичного спілкування в системі освіти і виховання. Акцентовані конкретні проблематичні ситуації і на підставі цього робиться спроба оптимального виходу з умов, що склалися.

В статье раскрывается сущность, специфика, особенности, место и значение эмпатического общения в системе образования и воспитания. Акцентированы конкретные проблематичные ситуации и на основании этого делается попытка оптимального выхода из сложившихся условий.

The essence, specificity, features, place and value of emphatic communication in the system of education and upbringing are disclosed in the article. Concrete problematic situations are accented and on the basis of them the attempt of optimum exit from the formed terms is done.

Надзвичайно динамічний характер нашої епохи зумовлює необхідність кардинальних змін цілей, змісту і технологій професійної підготовки фахівців у вищій школі, орієнтації освіти на потреби та інтереси особистості майбутнього спеціаліста. За цих умов істотно зростає роль такого потужного педагогічного чинника, яким є особистість викладача. У загальній структурі його професіоналізму поряд з традиційною вимогою високої компетенції у обраній сфері наукових знань невід'ємними компонентами стають його висока педагогічна майстерність, загальна культура і моральні якості. Успішність педагогічної діяльності сьогодні визначається особистісним авторитетом викладача, який у свою чергу значною мірою залежить від рівня його культури спілкування, в тому числі й від володіння технікою емпатичного спілкування.

Вища школа України за роки незалежності накопичила достатній емпіричний і теоретичний досвід підготовки ідеологічно неупереджених кадрів фахівців вищої кваліфікації. Сформувався патріотично орієнтований науково-педагогічний склад. Більшість педагогів мають багаторічну позитивну практику навчання і виховання студентської молоді. Проте значна частина викладачів вищих закладів освіти у практиці спілкування зі студентами ще дотримується принципів авторитарної педагогіки. Вони виходять із впевненості у власній суб'єктивній правоті та з відчуттям цієї правоти, зумовленої, на їх глибоке переконання, значним життєвим досвідом та високою професійною кваліфікацією.

Як приклад, часто можна стати свідком досить поширеної ситуації, коли на практичних заняттях чи семінарах, під час заліку чи іспиту педагог тільки вдає, що він уважно слухає студента (іноді піддакуючи); або цілком ігнорує те, про що говорить студент, починаючи ще з першої чи другої його фрази. І на сьогодні вважається майже коректним, коли до студента звертаються: «Ви не маєте рації» і водночас «аргументують» власну позицію. Здебільшого викладач, сприймаючи зміст лише окремих фрагментів думки або «слухаючи» висловлення, співрозмовника спеціально формулює питання, як говорять студенти, «на засипку».

Шкода, проте сьогодні рідкісними є випадки, коли педагог дійсно емпатично слухає студента. Причин такого явища багато. Серед них – і мала кількість годин

запланованих на навчальний курс, що примушує педагога працювати в режимі понад заплановані години і йому не до емпатичного спілкування, тут би встигнути викласти програмний матеріал. Це і ущільнений графік модульного контролю. Це і ті горезвісні дві години, які відпускаються викладачеві для прийому заліків в групі чисельністю 20-30 студентів. У такій чотирьоххвилинній (в ідеалі) «бесіді» можна встигнути лише заповнити певні графи в екзаменаційній відомості та заліковій книжці студента, і дозволити йому вимовити декілька формальних фраз, навіть не думок, бо на це часу вже не вистачає.

Про іспит як форму навчання, а не тільки контролю знань, варто особливо наголосити: відразу відкинемо таке нетипове для багатьох вищих закладів освіти явище (особливо для технічних), як хабар. Це ганебне явище, яке останнім часом заповонило простори вищих навчальних закладів приводить до деградації вищої школи, вимагає спеціального аналізу, бо якщо воно є наявним, то цьому є вагомі причини.

Іспит завжди був святом для двох – і для викладача, і для студента. Адже це досягнення двох. Це – підбиття підсумків спільної творчої роботи. Іспит – це сумісне зведення у систему накопиченого матеріалу; останні «припасування» студентом окремих елементів і блоків знань в струнку архітектонічну систему. Іншими словами, студент показує не тільки потенціал своєї пам'яті, а демонструє свою мудрість, тобто сполучає накопичений за семестр інколи за два матеріал, осмислено сприймає предмет, що вивчається, як цілісну систему. В цьому відношенні іспит неможливо замінити якою-небудь іншою рівноцінною за ефективністю формою навчально-пізнавальної діяльності та контролю її результатів. Рейтинговий же контроль уявляється малоефективною формою спілкування викладача зі студентом, хоча для незначної частини студентів вона може бути прийнятною, проте все ж таки за умови обов'язкового іспиту.

Ще раз нагадаємо, що іспит – це один з найважливіших моментів навчання як для студента, так і викладача. Для першого вона є можливістю самовиразитися, самоствердити свій творчий, евристичний потенціал, для другого, дає можливість скоригувати, уточнити, змодельовати матеріал для майбутнього семестру. При цьому він може звернути особливу увагу на ті аспекти лекційного матеріалу, які вже не відповідають збільшеному інтелектуальному рівню студента, або навпаки, складні проблеми подати у редуційному варіанті.

Таким чином, іспит – це і результат, і процес одночасно, а якщо це так, то і підхід до нього повинен бути не формально логічний, а діалектичний. Іспит має стати однією з потужних форм емпатичного спілкування студента і викладача. Останній у такому разі буде зосереджений, на тому, як найкращим чином зрозуміти студента, тобто не тільки вслуховуватися в логіку відповіді, але й прагнути проникнутися в душевний стан студента, в систему його уявлень. Завдяки цьому викладач має сприймати студента не як часткову властивість людини, а як цілісну особистість, як неповторний унікальний світ.

Що гріха таїти, часто викладачі, особливо молоді, бачать студента через призму автобіографічного бачення, а це означає, що вони переносять свій минулий студентський досвід (як з ними поводитися вчителі) на конкретного студента. В результаті виходить ні що інше, як маніпуляційне управління студентом. Уміння і бажання стати на позиції студента у таких ситуаціях відсутні. Це розмова, як мовиться, в один бік. Якщо ж емпатично слухати студента на іспиті, то це виливається в своєрідне свято знань (принаймні, так повинно бути), спрямоване на те щоб вселити в нього упевненість, одержимість, гордість і навіть естетичну насолоду від свого Я-простору. Це завжди відбувається там і тоді, коли викладач слухає

студента не тільки вухами, але й очима і серцем, а це означає, що він сприймає його лівою і правою півкулями мозку одночасно.

Слід підкреслити, що людина, яка дуже покладається на ліву півкулю, ризикує втратити силу інтуїції правої півкулі. І це, як показує практика, може зайти настільки далеко, що людина зовсім перестає користуватися інтуїцією. У такої людини, як правило, виникають, за словами М. Зденека, «проблеми у спілкуванні з іншими людьми, тому що спільна мова з тими, що оточують, допомагає нам знаходити чутливу праву півкулю» [1, с. 33].

Отже, педагог сприймає не тільки слова і фрази студента, а уявляє увесь його унікальний світ, його Я-простір, проникає у його парадигму. Відбувається глибинне розуміння студента як людини, особи, неповторної індивідуальності. У такому разі дійсно відбувається святкування душі, розуму, взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємопроникнення світів і душ. А що ще може бути найефектнішим і оптимальним у навчальному процесі, як спільне збагнення істини у невимушеній, довірливій, обопільно зацікавленій за формою і змістом ситуації?

Якщо іспит - це свято знань, то лекції, семінарські та лабораторні заняття є буднями ділового спілкування. Проте будні не повинні бути похмурими, тривожними і навіть штучно страхітливими, як це *майстерно* вміють нагнітати деякі «педагоги» математики, перетворюючи вельми цікаву навчальну дисципліну в джерело прибутку. Адже відомо, що будь-якому святу, якщо ми розраховуємо на його успіх, передує кропітка, старанна, творча, ініціативна, щиросердна і навіть естетична підготовка. Вважаємо, що процес такої підготовки поодиноці немислимий. Справа ця є колективною. Тому взаємозв'язки, взаємної детермінації між студентами і викладачем вкрай необхідні, вони просто неминучі за умов добросовісного і навіть ревного відношення до загальної справи.

І кращим варіантом спілкування для досягнення загального результату (підготовки і виховання висококваліфікованих кадрів) є емпатичне взаєморозуміння. Слід нагадати, що емпатія – це когнітивна обізнаність і розуміння емоцій і відчуттів іншої людини [2, с. 513], тобто якщо логічно коректно розуміти емпатію, то основною конотацією терміну буде інтелектуальне або концептуальне розуміння іншого. Простіше кажучи – це емоційна реакція на емоційні переживання іншої людини. У нашому випадку це максимальна задоволеність педагогічною діяльністю; жадання, досягнуте в результаті емпатичного мистецтва слухання студента у різних ситуаційних формах його навчання і виховання.

У такому взаємозв'язку «викладач-студент» ми маємо справу не з «об'єктом», «абстрактном», а з реально існуючою цілісною людиною, що має унікальний в цьому світі *Я-простір*. Ми проникаємо у його глибинні пласти душі й інтелекту і сприяємо тому, щоб весь потенціал, а не часткові його структурні елементи, був залучений у взаємодію і взаємопорозуміння в процесі навчання і виховання. Якщо цього не відбувається (шкода але ще і так буває в реальному навчальному процесі), то студент навчається частково, фрагментарно, безсистемно, з великою напругою і мінімальною ефективністю кінцевих результатів. Навчання для нього – важка повинність, він втрачає до нього інтерес, а відповідно, і пошану до педагога, що втілює ту чи іншу навчальну дисципліну [3, с. 211].

Відомо, що студенти ототожнюють науку, що досягається ними у стінах вузу з педагогом, який викладає цю дисципліну. Кожний із нас, що пройшов курс навчання і виховання, починаючи з перших класів і закінчуючи аспірантурою, легко і навіть з ностальгією згадує своїх улюблених викладачів та улюблені і вельми сприйнятливі цікаві науки. І це відчуття зберігається на все життя, не дивлячись на те, що

інформаційний потенціал цих наук незмірно виріс як у своїй масштабності, так і в глибинному проникненні у реальну дійсність.

Таким чином, світ, що сприймається студентами, досягається в значній мірі через образ викладача і його особистість. Шанований педагог нерідко стає їх ідеалом на все життя. І тут слід особливо відзначити, що педагог залучає студентів не тільки до знань, до кола своїх наукових інтересів, але й до *добра, краси*, що здійснює рішучий вплив на розвиток їх ідеалів, життєвих позицій.

Проте у вузівській практиці є випадки, коли студенти відчують неприязнь до педагога, яка трансформується і на предмет, що викладається ним. Слова і вчинки такого педагога віддзеркалюються іманентною відчуженістю студентів, яка інколи проявляється в активній протидії викладачеві. Такі «педагоги» не тільки не користуються у студентів авторитетом і пошаною, але і нерідко порушують норми педагогічної етики, а іноді навіть і норми світської моралі.

Процес навчання немислимий без виховання. Викладач – це ще і довірена особа батьків у справі подальшого формування і розвитку особистісних якостей і здібностей їхніх дітей. Батьки довіряють долю своїх дітей педагогам. Особливо це стосується тих хлопців і дівчат, які приїхали вчитися з інших міст чи сіл. Їх чомусь прийнято називати іногородніми, і в цьому імені є щось ледве уловиме, але збиткове. Так от саме до них більше за все треба застосовувати педагогічне мистецтво емпатичного спілкування.

Вони та й місцеві студенти, що навчаються у вищих навчальних закладах, потребують різних рад, надання допомоги у вирішенні проблемних ситуацій. Адже вони, будучи віддаленими від домашнього затишку і батьківських теплих слів і турбот, не можуть відверто виходити на педагога, у них просто немає ще належного досвіду такого спілкування.

Ось тут-то і необхідна екстрена допомога доброю порадою. Проте ніяка найцінніша порада нічого не буде вартувати, якщо педагог не зможе дістатися реальної проблеми, яка тривалий час гризе студенту душу, а щоб дістатися глибинних пластів його душі, необхідно вирватися з полону власної автобіографічної парадигми. Стати на нормальну душевну позицію, перш за все, проникнутися у світ відчуттів, емоцій і марень студента. Таке уміння проникати у світ іншої людини та з її позицій дивитися на навколишній світ Демокрит і називав мудрістю.

Коли студенту неспокійно на душі, і педагог щиросердно намагається зрозуміти суть цієї тривоги, то просто вражає, до чого швидко вони відкриваються буквально навстіж перед ним. Вони конче потребують довірливого спілкування. Більш того, вони шукають можливість порозмовляти по-душам, причому більшою мірою з педагогом, ніж зі своїми однокурсниками, однолітками.

Досвідчені педагоги – це своєрідні священики (шкода, що немає нині на територіях вузів своїх церков), до яких тягнуться студенти з непідробленою щирістю, джерельністю своєї душі. Ця розмова, взаємовідношення стає надбанням тільки двох, як це й відбувається у церкві на сповіді.

Тому, якщо педагог відчуває, що його слова не проникли такою ж «джерельною» чистотою відчуттів, як у студента, то краще не вступати в діалог з юним, довірливим, добрим студентським серцем, інакше це вилетіть в лицемірство і навіть наругу над студентом, з одного боку, розчарування і втратою пошани до педагога – з іншої.

Відомо, що студенти долучаються до інститутів з різним рівнем знань, різноманітними смаками, життєвими навичками; вони представляють різні соціальні шари суспільства, а отже і різну ментальність. Та й кожен студент сам по собі у такому віці проявляє своє, хай ще хитке, але своє бачення світу. Отже, та чи інша допомога з

боку педагога може бути ефективною, якщо педагог має намір саме емпатично вислухати студента.

Таким чином, педагог повинен перш за все настроїтися на хвилю розуміння студента. Але у жодному випадку (хочеться це повторити ще раз) не сприймати цю хвилю студента через свою автобіографічну парадигму. Античні філософи (Демокрит Цицерон, Парменід, Епікур, Аристотель та ін.) володіли мистецтвом філософського переконання. Їх талант можна виразити послідовністю всього з трьох слів: *етос*, *пафос*, *логос*.

Під етосом вони розуміли етичну чистоту, надійність і правдивість особистих якостей у коректному спілкуванні. Це комплекс якостей, які вселяють нашому співбесідникові довіру до нас, бажання разом з нами взаємно збагатитися інформацією або вступити у діловий контакт.

Під пафосом античні філософи розуміли добросердну чистоту відчуттів і емоцій. Це означає, що ми налаштовані саме на його емоційний, вольовий, естетичний світ відчуттів. Саме світ відчуттів співрозмовника в його цілісному архітектонічному сприйнятті, а не через призму лише своїх оцінних сприйнять.

Логос греки розуміли як суто раціоналістичний виклад своїх поглядів. При цьому кожен філософ прагнув не тільки коректно, тобто правильно викласти свою думку, але прагнув, не деформуючи закони логіки, додати їй витончену, красиву форму, щоб вона могла зачарувати співбесідника.

Цей золотий фонд філософських переконань античної філософії не втратив цінності для сучасної педагогічної культури, Етос, пафос і логос (саме у такій послідовності) відображають стан характеру педагога, емоційне ставлення його до студента, і лише після такого настрою він може викласти сутність проблеми в коректній логічній формі і структурі. На жаль, більшість педагогів спілкуються зі студентами, звертаючись безпосередньо до логосу, тобто включають тільки ліву півкулю свого мозку. Вони намагаються переконати студентів у тому чи іншому питанні шляхом своєї «залізної логіки». В такому разі етос і пафос, як правило, не включається у діалог зі студентами, а це означає що не прилучається права півкуля мозку, тобто вона відносяться до спілкування індиферентно.

А тим часом, якщо ми намагаємося формувати свої різноманітні наукові думки лапідарно, наочно, емоційно, тобто, в контексті глибинного розуміння парадигми студентів, то цим самим полегшуємо їм проникати в світ наших ідей і концепцій. Бо найпростіша проблема, викладена у стилі казуїста, не досягне розуміння з боку студента, і навпаки, складні проблеми, що інтерпретуються з позицій етосу, пафосу і логосу, як правило, досягають успіху. А головне, студенти проникаються до такого педагога і його науки довірою, розумінням, великим інтересом і зацікавленістю.

Отже, витрачена енергія, уміння і бажання педагога, спрямовані на ефективну і оптимальну освіту та виховання висококваліфікованих фахівців, досягають конкретно поставленої мети. Але в цьому процесі, і це мабуть, головне, педагог живе у світі насолоди і жадання. Це і є, як говорив І. Кант, стан щастя. Проте це щастя поділяється і студентом, тому що до нього поставилися як до індивідуальності, прониклися станом його душі, підживили його інтелектуальним і емоційним «киснем», вселили в нього упевненість в досягненні поставленої ним мотивованої життєвої мети.

А якщо ми визнали, що Я-простір – це унікальне явище у всьому Всесвіті, то ми вчимося один у одного. Студент – у педагога, останній – у студента. Прав був Сенека, коли висловив вічну істину: «навчаючи – вчуся». І це дійсно так! Бо якщо ми щиро робитимемо загальну справу спрямовану на виховування еліти, духовних лідерів для рідної Вітчизни, то маємо надію зрушити з мертвої точки аморфність і волонтаризм влади на всіх рівнях.

Адже сьогодні Україні як ніколи раніше конче не вистачає, немовби кисню, нової генерації національної високоосвіченої, порядної, патріотичної еліти.

Викладений вище аналітичний погляд на проблему мистецтва емпатичного спілкування у системі освіти і виховання студентської молоді, на глибоке переконання автора, дає змогу аподиктично дійти висновку про те, що такий підхід у навчальному процесі здатний значно підвищити духовний, моральнісний, рівень підготовки майбутніх фахівців.

Для цього необхідно, на наш погляд, корінним чином змінити підготовку аспірантів. Нині аспірантура зосереджена, головним чином, на дисертаційному дослідженні. Немає заперечень проти цього. Це важливо. Але вузи готують в аспірантурі фахівців переважно для науково-педагогічної діяльності. Якщо ми це визнали, то повинні ствердити й інше: наука без педагогіки у вищому навчальному закладі немислима. Отже, необхідно в аспірантурі ввести доброякісний курс педагогіки і психології. У такому разі аспірантура випускатиме не тільки науково підготовленого фахівця, але й педагога, який знає основи психології і педагогіки спілкування зі студентами. І тоді не буде такої ситуації, коли молоді педагоги «слухають» студента через свою автобіографічну парадигму.

Таким чином, можемо прийти загального висновку про те, що мистецтво емпатичного спілкування являє собою потужний психолого-педагогічний прийом у навчанні та вихованні студентів. Проте він ще недостатньо упроваджується в педагогічну практику. Причин цьому декілька:

по-перше, відсутність у певної частини викладачів достатніх психолого-педагогічних знань, умінь і навіть бажань емпатично спілкуватися.

по-друге, При підготовці в аспірантурі науково-педагогічних кадрів недостатня увага приділяється вивченню психології і педагогіки. В зв'язку з цим необхідно запровадити в навчальний курс і кандидатський іспит на педагогічну зрілість випускників аспірантури.

Література:

1. *Мэрили Зденек.* Развитие правого полушария. – Минск: Изд-во «Попурри», 1977. – 320 с.
2. *Артур Ребер.* Большой толковый психологический словарь. – Москва.: Изд-во Вече Аст. 2000., – Т.2., 570 с.
3. *В.П.Шейнов.* Скрытое управление человеком. – Минск. 2002. – 640 с.